

20. Філософський словник / За ред.. М.М. Розенталя, П.Ф. Юдіна. – К.: Політична література України, – 1964. – 498 с.
21. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Вид. центр „Академія”, 2002. – 528 с.
22. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Харків: Прапор, 2005. – 640 с.
23. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальн. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

УДК 374.1

А.В. Добридень

МОТИВИ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

***Анотація.** У статті розглядається проблема мотиваційної сфери старшокласників. Розглянуто особливості мотивації даного віку та виділено чотири основні групи мотивів, що стимулюють учнів до самоосвітньої діяльності.*

***Аннотация.** В статье рассматривается проблема мотивационной сферы старшеклассников. Рассматриваются особенности мотивации данного возраста и выделено четыре основные группы мотивов, которые стимулируют учеников к самообразовательной деятельности.*

***Annotation.** The article deals with the problem of motivation of the students of high school. The peculiarities of motivation of such age-group are considered in it, and four essential groups of motives stimulating students to self-educating activity are defined.*

Традиційні завдання шкільної освіти у вигляді знань, умінь, навичок сьогодні недостатні, адже сучасне суспільство потребує особистостей, здатних практично розв'язувати різноманітні професійні та життєві проблеми, бути спроможними до самореалізації в різноманітних сферах життєдіяльності.

Пізнавальні та навчальні інтереси виходять за межі шкільної програми та набувають форми пізнавальної самостійності. Учні прагнуть здобути нові знання, формують корисні уміння та навички.

Бажання займатися самоосвітою виникає у старшокласників на основі сукупності різноманітних мотивів. ***Мотиви*** – це спрямованість дитини на окремі вчинки, види діяльності, вони є особливою формою виявлення потреб учня. Існуючі потреби викликають у людини активність, діяльність у відповідній сфері і визначають інтенсивність та спрямованість розвитку особистості. Серед мотивів домінуючу роль відіграє пізнавальна діяльність до визначеної частини знань. Ефективний мотив самоосвіти – це пізнавальний інтерес, що викликає певний емоційний стан, прагнення до активного пошуку, виявлення при цьому вольових зусиль. Пізнавальна мотивація ґрунтується на пізнавальній потребі. У своєму соціальному розвитку вона проходить такі стадії: цікавість, спрямований інтерес, певний нахил, усвідомлення значення самоосвіти, творчий пошук. Але під час формування у школярів прагнення до самоосвіти не можна орієнтуватися лише на пізнавальний інтерес. Самоосвітня діяльність повинна визначатися такими мотивами, в яких особисте знаходиться у поєднанні із суспільним. На увазі мають соціально значущі мотиви, пов'язані із визначенням особистості свого місця у житті. Вони є найбільш поширеними мотивами, які спонукають учнів старших класів звертатися до самоосвіти, вони пов'язані з реалізацією ідеалів та життєвих

планів школярів. Саме соціально значущі мотиви надають самоосвіті необхідну стійкість, цілеспрямованість, систематичність. Вони впливають на формування світогляду, на підготовку особистості до оволодіння обраною професією та відповідно у прагненні усвідомити свої можливості щодо цього. Мотиви враховують і пізнавальний інтерес до навчального предмету, що пов'язаний із життєвими планами учнів. Як спонукальна сила, пізнавальний інтерес усвідомлюється досить рано, але стійку розвинену самоосвітню діяльність він викликає лише у старших класах, коли входить у життєві плани школяра і виявляється у прагненні продовжити навчання та освіту для вдосконалення своїх знань у цій області.

Мотиви навчання у старшому шкільному віці: мотивація самоактуалізації та самовдосконалення; навчально-пізнавальний мотив як інтерес до методів теоретичного і творчого мислення; широкі соціальні мотиви громадянського обов'язку; соціально-позиційні мотиви; удосконалювання своєї навчальної діяльності; інтерес до раціональної організації розумової праці; мотиви професійного й життєвого самовизначення.

Особливості мотивації даного віку: розвиток уміння ставити мету виражається в тому, що під час постановки системи завдань старшокласник навчається виходити із планів свого індивідуального самовизначення, а також соціальної значущості мети, передбачення соціальних наслідків своїх учинків; зростає вміння оцінити реалістичність мети, складається прагнення до апробування мети в активних діях, що прямо пов'язано з процесом життєвого самовизначення.

Умови формування навчальної мотивації учнів: створення умов для самопізнання; розвиток уміння вступати в діалог із навколишнім світом; удосконалювання способів здобування знань; створення активного пізнавального діяльного середовища; оволодіння контрольними діями; застосування методів теоретичного і творчого мислення; формування культури розумової праці.

Вважаємо, що вчитель, який ставить перед собою завдання з формування в учнів потреби в самоосвіті, може досягти успіху лише за таких умов: врахування всіх особливостей формування потреби в самоосвіті; відповідна психологічна та педагогічна підготовка вчителя; знання особливостей розвитку кожного учня, його можливостей, мотивації, інтересів; досконале знання предмета; систематичне ознайомлення з науково-технічним і культурним життям.

Багато дослідників визначають також особистість педагога, його педагогічний такт, уміння проникнути в задуми самоосвітньої роботи учнів, майстерність керівництва, взаємини тощо. Успіху в розвитку потреби в самоосвіті можна досягти лише за умови систематичного керівництва самостійним здобуванням учнями знань та організації в школі на основі моніторингу їхньої самостійної пізнавальної діяльності.

Стимули, які використовує вчитель, можуть виходити за межі самого навчального процесу. Такими є підкреслення важливості самоосвіти у наші дні, її необхідності для особистості; звернення уваги на прикладі успіху людей, які займаються самоосвітою. Але більш дієвими є стимули, наявні у самому навчальному процесі. Деякі методи і форми організації навчальної діяльності школярів також можуть мати в собі стимули до самоосвіти. До них належать: вирішення проблем, які потребують широкої орієнтації у предметах, виконання самостійних робіт, у тому числі і творчих; доповнення учнями матеріалу уроку відомостями з додаткової прочитаної літератури.

Під час добору змісту і методів навчання слід прагнути до того, щоб матеріал дисципліни, що вивчається, був пов'язаний із сучасністю, з життєвими прагненнями учнів. Разом з тим важливо, щоб навчальний матеріал засвоювався у процесі активної пізнавальної діяльності, у ході бесіди, самостійного пошуку відповіді на поставлені проблемні питання, у ході розв'язання різних логічно-пошукових завдань, а не шляхом зазубрювання. При цьому велике значення має створення у школярів позитивного емоційного ставлення. Тоді висновки й узагальнення будуть поглиблюватися за рахунок додаткової самоосвітньої діяльності.

Наступним дієвим стимулом самоосвіти є розуміння учнями практичної значущості. Отримані знання стають повноцінним стимулом для учнів тоді, коли вони розуміють, що знання потрібні для пояснення природних та суспільних явищ та керування ними. Цьому сприяють факти з буденного життя, що доводять необхідність здобуття знань для розвитку науки, техніки, підприємства, для побуту та оволодіння професією. Саме такі факти учні запам'ятовують, а матеріал, що вивчають, набуває для них особистого значення.

Отже, стимулювання самоосвіти повинне спиратися на формуючі пізнавальні та професійні інтереси старшокласників. При цьому слід пам'ятати, що вчитель має позитивно впливати на структуру мотивів, сформованих у кожного учня. Наприклад, покарання не є ефективним стимулом самоосвіти, а заохочення до успіху відіграє важливу роль, тому що в учнів закріплюється думка про користь цієї діяльності, фіксується рівень прагнень, що впливає на емоційну сферу, створює колективну думку навколо питань самоосвіти. Заохочення використовується у різних формах. Його різновид – підкреслення тієї користі, яку окремий учень приносить колективу та повідомляє здобуті знання класу. У цьому випадку стимулюючий вплив заохочення відображається як на самому учневі, так і на учнях класу. Поступово у класі створюється колективний настрій, спостерігається співчуття, взаємооцінка, підтримка.

Але у кожній особистості існує потреба у самовираженні, тобто вона прагне показати, проявити себе, свої здібності і найкращі якості, сподобатися іншим і самому собі. Вона викликає бажання спілкуватися, спробувати естетичні переживання. Саме тому важливим мотивом самостійного пошуку знань є самоствердження особистості, що виявляється у прагненні займати пристойне місце у суспільстві, мати будь у чому перевагу перед оточуючими, бути не схожим на інших, бути впевненим у собі, стати кращим за інших, тобто самовдосконалюватися.

Підсумовуючи вищесказане, мотиви розвитку самоосвіти ми поділяємо на чотири загальні групи.

Перша група – пов'язана із загальним зростанням саморозуміння школяра, з потребою визначити своє місце у житті, із прагненням осмислити своє призначення.

Друга група – враховує мотиви, пов'язані зі спонукальною силою, власне пізнавального інтересу, але без орієнтації особистості на життєві плани. Розвиваючись у середині навчальної роботи, самоосвіта учнів досить часто не має тієї цілеспрямованості, яка характерна для дорослих. Аналіз пізнавальної діяльності цих учнів дозволяє говорити про тих, у кого пізнавальний інтерес знаходиться на низькому рівні, не завжди стійкий і диференційований. Самоосвітня діяльність, у цьому випадку носить епізодичний, випадковий характер. З іншого боку, можна виділити учнів, у яких власне пізнавальний інтерес стає стрижневим. Отже,

самоосвітою рухає безпосередньо пізнання, прагнення до безперервного оволодіння новою інформацією, вона базується на інтересі, без спеціальної орієнтації на майбутнє школяра.

Третя група мотивів пов'язана з потребами особистості у самовдосконаленні, у розвитку своїх здібностей, покликань; якщо цей мотив пов'язаний з життєвими планами особистості, тоді діяльність самоосвіти набуває риси першої групи. Але іноді розвиток музичних, спортивних, художніх та інших здібностей не пов'язується з життєвими планами учня і підтримує лише його перебування у спеціальній школі. До цієї групи належать і мотиви самоосвітньої діяльності, мета яких – удосконалення характеру особистості, розвитку пізнавальних здібностей і, в першу чергу, мислення.

Четверту групу мотивів об'єднують різні форми захоплення учнів, їхні хобі. Так, любов до тварин, захоплення садівництвом та інше може розвинути у шкільному віці на рівні прикладної діяльності, не досягаючи рівня серйозних занять спеціальною наукою. Але усі форми захоплення включають у себе самоосвіту як обов'язковий компонент. Необхідно підкреслити особливу значущість цієї групи мотивів на сучасному етапі розвитку суспільства, коли весь вільний час є можливість займатися улюбленою справою, що сприяє розвитку творчого потенціалу особистості.

Не зважаючи на всі різновиди мотиваційної сфери самоосвіти, необхідно відзначити їх тісний взаємозв'язок. До 10-11 класу соціальна обумовленість мотиваційної сфери стає визначеною, і основна лінія її розвитку пов'язана, у першу чергу, з формуванням ідеалів та життєвих планів особистості. Тому саме у цей час виникає прагнення до такої діяльності як самоосвіта, що допомагає утвердити себе, підготуватися до реалізації поставленої перед собою мети, усвідомити у ній свої сили і можливості.

Таким чином, велику роль відіграють у процесі формування мотивації до самоосвіти учнівський колектив і вчитель. Систематичне керівництво підготовкою до самостійного здобування знань прискорює процес формування самоосвітньої компетентності.

Педагогічні дослідження свідчать про те, що за наявності в учнів лише репродуктивних умінь приблизно в половині випадків у них спостерігається байдуже ставлення до навчання, приблизно у третини – ситуативний інтерес, у решти – негативна мотивація. Коли ж учень володіє навчальними вміннями, що забезпечують розв'язання завдань у дещо змінених ситуаціях, негативне ставлення різко зменшується, а за наявності в школярів умінь самостійно ставити навчальні завдання в новій ситуації негативне ставлення зовсім не спостерігається. На зміну йому приходять ситуативний інтерес, а в пошукових навчальних діях – більш інтенсивний та стійкий інтерес. Тому проникнення вчителем у суть ставлення учнів до навчання неможливе без урахування вміння школярів учитися.

Як бачимо, будь-яка діяльність проходить більш ефективно і дає кращі результати, якщо в особистості сформовані сильні та глибокі мотиви, які викликають бажання діяти активно, з повною віддачею сил, долати труднощі, несприятливі умови та інші обставини, що перешкоджають їти до поставленої мети.

Література

1. Безруких М.М. Ступеньки к школе: Книга для педагогов и родителей, 3-е изд. – М.: Дрофа, 2002. – 256с.

2. Бондаревский В.Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию. – М.: Просвещение, – 1985. – 269с.
3. Макова А.К. Формирование мотивации учения. – М.: Просвещение, 1990. – 192с.
4. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. – Изд. 2-е. – М.: Просвещение, 1987. – 208с.

УДК. 371. 132

В.І. Завіна

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті висвітлюється формування мотиваційного компоненту пізнавальної компетентності майбутніх учителів.

Аннотация. В статье освещается формирование мотивационного компонента познавательной компетентности будущих учителей

Annotation. Forming of motivational component of cognitive competence of future teachers lights up in the article.

Мотивація як рушійна сила діяльності людини посідає значне місце у структурі особистості, що довели вітчизняні та зарубіжні вчені (Л. Божович, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, А. Маслоу, Б. Скіннер та ін.). Одні автори трактують мотив як спонукальну силу, інші – як предмет задоволення потреби. Найбільш розповсюдженою є думка, що мотивом діяльності є усвідомлена потреба. Педагогічне значення потреби пов'язується із її роллю у розвитку особистості. Тому необхідно у процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів використовувати такі педагогічні впливи, які б, враховуючи потреби особистості, були спрямовані на виховання цих потреб через мотиви діяльності.

На думку А. Маркової, мотив у навчанні є спрямованістю особистості на окремі сторони навчальної роботи, яка пов'язана із внутрішнім ставленням особистості до неї. Дослідниця поділяє мотиви навчальної діяльності на: 1) пізнавальні мотиви, що мають такі рівні: широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями), навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на засвоєння способів оволодіння знаннями, прийомів самостійного пізнавальної діяльності), мотиви самоосвіти (орієнтація на набуття додаткових знань і потім на побудову спеціальної програми самовдосконалення); 2) соціальні мотиви, які можуть мати такі рівні: широкі соціальні мотиви (обов'язок і відповідальність, розуміння соціальної значимості учіння), вузькі соціальні (прагнення зайняти певну позицію у стосунках з оточуючими, отримати їхнє схвалення), мотиви соціального співробітництва (орієнтація на різні способи взаємодії з іншими людьми) [3].

На нашу думку, у процесі професійної підготовки майбутніх учителів важливо формувати пізнавальні мотиви у поєднанні з широкими соціальними мотивами, адже це дозволяє студентам реалізувати професійно-педагогічні мотиви через самостійне формулювання гнучких, перспективних цілей професійної діяльності та вибір засобів їх досягнення, закладати основи для становлення студента як суб'єкта професійної підготовки, формувати новий тип ставлень студента до самого себе, що передбачає вміння свідомо перебудовувати свою мотиваційну сферу. Важливим аспектом є формування емоційно-пізнавального ставлення, тобто радості пізнання.